

درسنامهٔ دستور زایشی:

نظریهٔ حاکمیت و مرجع‌گزینی

مژگان همایون‌فر

ویراستار:

محمد رضا کامیار

این کتاب برای دانشجویان رشتهٔ زبان‌شناسی مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری و نیز علاقمندان به آشنایی با نحو زایشی به زبان فارسی به رشته تحریر در آمده است و تلاش دارد مفاهیم مطرح در نظریهٔ حاکمیت و مرجع‌گزینی را به ساده‌ترین روش ممکن معرفی کند. پایهٔ این کتاب، برگردان هگمن (۱۹۹۴) با نام مقدمه‌ای بر نظریهٔ حاکمیت و مرجع‌گزینی و کارنی (۲۰۱۳) با عنوان نحو: مقدمه‌ای زایشی است. اما با این وجود، نمی‌توان آن را ترجمهٔ محض نامید. جای جای این کتاب برای کاستن از پیچیدگی‌های غیرضروری و سردرگم‌کنندهٔ دستور زایشی، توضیحات اضافی داده شده است و یا مطالبی به عمد از منابع اصلی کاسته شده است. آراء مختلف در باب هر مسئله در کنار هم مقایسه و به روش‌های مختلف توضیح داده شده است. هر کجا به طور مستقیم وارد بحث شده‌ام و اعمال نظر شخصی کرده‌ام، به دقت حریم آراء مختلف را مشخص کرده‌ام تا در این میان، اصول اخلاقی نقل قول و اجتناب از سرقت علمی را به جای آورده باشم. تجربهٔ سال‌ها تدریس درس‌هایی مانند اصول دستور زبان و دستور گشتاری، نگاهم را به بخش‌های بغرنج و پیچیدهٔ این دستور و مشکلاتی که دانشجویان با آن دست و پنجه نرم می‌کردند، باز کرده است، از این رو تلاش کرده‌ام تا جای ممکن، مطالعهٔ منابع اصلی را که در دهه‌های اخیر برای واحدهای درسی مختلف دستور زایشی در هر دو مقطع کارشناسی ارشد و دکتری زبان‌شناسی در اکثر دانشگاه‌های کشور تدریس می‌شود، برای مخاطبین آسان کنم. شاید این کتاب، مخاطب را از مطالعهٔ منابع اصلی این دستور بی‌نیاز نکند، اما بی‌شک خواندن آنها را تسهیل خواهد کرد.

در این کتاب دانشجویان ابتدا با مقدمه‌ای در خصوص پایه‌های نظری دستور زایشی آشنا خواهند شد و در ادامه، نظریهٔ ایکس تیره (و به تبع آن روش رسم نمودار درختی در این دستور)، نظریهٔ تنا، نظریهٔ حالت، نظریهٔ مرجع‌گزینی، نظریهٔ نظارت، حرکت هسته به هسته، حرکت موضوع، حرکت پرسشی، مقوله‌های تهی و کمینگی به تفصیل مورد بررسی قرار خواهند گرفت. پایان این کتاب، مقدمه‌ای بر برنامهٔ کمینه‌گراست.

با مطالعهٔ این کتاب انتظار می‌رود، دانشجویان و سایر مخاطبین، در تجزیه و تحلیل مباحث مختلف نحوی در چارچوب نظریهٔ حاکمیت و مرجع‌گزینی مهارت پیدا کنند.

گرچه تلاش شده است تمامی مباحث مطرح در این کتاب، در چارچوب نظریهٔ حاکمیت و مرجع‌گزینی باقی بماند، اما همواره گوشهٔ چشمی به آشنا کردن مخاطبین با برنامهٔ کمینه‌گرا داشته‌ام که صورت متأخر دستور زایشی است؛ فصل پایانی کتاب حاضر، مقدمه‌ای بر برنامهٔ کمینه‌گراست. برنامهٔ کمینه‌گرا، خود نیازمند منبع مستقلی است که می‌تواند جلد دوم کتاب حاضر باشد.

مژگان همایون‌فر

دکتری زبان‌شناسی

دانشگاه علامه طباطبائی

قدردانی

این نوشتار، تلاشی است برای ساخت یک زنجیره، زنجیره‌ای میان آنچه از بزرگانم آموختم و آنچه تلاش می‌کنم به دانشجویانم برسانم؛ زنجیره‌ای که سر آن را اساتید گرانقدری همچون دکتر محمد دبیرمقدم، دکتر علی درزی، دکتر سیمین کریمی و دکتر اندرو کارنی شکل می‌دهند و سر دیگر آن، دانشجویان گرانمایه‌ای که انگیزه من برای نگارش شدند که خانم‌ها و آقایان علیه جباری، مونا رهگذر، میهن محقق‌زاده، نیره جودی، محمدرضا کامیار، راحله نعمتی، مصطفی برزگر، تنها اندکی از انبوهی نام گرامی است. تا پایان، قدردان وجود همه سروران زندگی علمی‌ام خواهم ماند. از زمان انتشار کتاب دستور ساخت گروهی هسته‌بنیان همچنان مرهون عنایت جناب آقای امیر احمدی و گروه همکاران حرفه‌ای و توانمند ایشان در نشر نویسه پارسی هستیم. و خواهم ماند.

چکیده

فصل اول زیربنای نظری دستور زایشی نظریهٔ اصل‌ها و پارامترها

فصل دوم نظریهٔ ایکس تیره

۲-۱- مقدمه

۲-۲- قاعده‌های ساخت سازه‌ای

۲-۲-۱- گروه اسمی

۲-۲-۲- گروه صفتی و قیدی

۲-۲-۳- گروه حرف‌افزای

۲-۲-۴- گروه فعلی

۲-۲-۵- بند

۲-۳- نظریهٔ ایکس تیره

۲-۴- هسته‌های نقشی

۲-۴-۱- هستهٔ حرف تعریف

۲-۴-۲- هستهٔ زمان

۲-۴-۳- هستهٔ متمم‌نما

۲-۵- رابطه‌های ساختاری

۲-۶- جمع‌بندی

فصل سوم: نظریهٔ تتا

۳-۱- مقدمه

۳-۲- ساختار موضوعی

۳-۳- رابطه‌های معنایی و نقش‌های معنایی (نقش‌های تتا)

۳-۴- معیار تتا

۳-۵- واژگان

۳-۶- پوچ‌واژه‌ها و اصل فرافکنی گسترده

۳-۷- جمع‌بندی

فصل چهارم: نظریهٔ حالت

۴-۱- مقدمه

۴-۲- حالت ساختوازی و حالت انتزاعی

۴-۳- حالت ساختاری: حالت فاعلی و حالت مفعولی

۴-۴- فاعل در بندهای خودایستا (زمان‌دار) و ناخودایستا (بدون زمان)

۴-۵- صافی حالت

۴-۶- حالت‌دهی استثنایی

۴-۷- بندهای کوچک

۴-۸- اسم‌ها و صفت‌ها

۴-۹- مجاورت و اعطاء حالت

۴-۱۰- مجهول‌سازی و ساختار موضوعی

۴-۱۱- مرئی بودن

۴-۱۲- حرکت و زنجیره

۴-۱۳- حالت و مجوز گروه اسمی

۴-۱۴- جمع‌بندی

تمرین

فصل پنجم: نظریهٔ مرجع‌گزینی

۵-۱- مقدمه

۵-۲- انواع گروه اسمی

۵-۲-۱- مرجع‌دارها

۵-۲-۱-۱- ضمائر انعکاسی

- ۵-۲-۱-۲- محدودیت‌های محلی
- ۵-۲-۱-۳- روابط ساختاری میان مرجع‌دار و ضمیر
- ۵-۲-۱-۴- حوزه مرجع‌گزینی ضمائر انعکاسی
- ۵-۲-۱-۵- ترکیب نقشی کامل
- ۵-۲-۱-۶- فاعل و فاعل بزرگ
- ۵-۲-۱-۷- فاعل در دسترس و صافی i درون i
- ۵-۲-۲- ضمائر دوسویه
- ۵-۲-۲- ضمائر شخصی
- ۵-۲-۳- عبارت‌های ارجاعی
- ۵-۳- مشکلات نظریه مرجع‌گزینی
- ۵-۳-۱- موضوع‌های ضمنی
- ۵-۳-۲- ضمائر ملکی و ارجاعی
- ۵-۴- گروه اسمی: انواع و مشخصه‌ها
- ۵-۴-۱- گروه اسمی به مثابه مجموعه‌ای از مشخصه‌ها
- ۵-۴-۲- نظریه مرجع‌گزینی در قالب مشخصه‌ها
- ۵-۴-۳- آخرین گروه اسمی
- ۵-۵- جمع‌بندی
- تمرین
- فصل ششم نظریه نظارت
- ۶-۱- مقدمه
- ۶-۲- فاعل ناآشکار بندهای مصدری
- ۶-۲-۱- نقش‌های معنایی و موضوع‌های فاقد تظاهر آوایی
- ۶-۲-۲- اصل فرافکنی گسترده

۳-۲-۶- روابط محلی

۴-۲-۶- بندهای هدف

۵-۲-۶- کاربرد ضمیر دو سویه

۶-۲-۶- محمول‌ها

۷-۲-۶- مرجع‌گزینی

۳-۶- مشخصه‌های ضمیر انتزاعی

۱-۳-۶- مشخصه [+ مرجع‌دار + ضمیر]

۲-۳-۶- مشخصه‌های اسمی

۴-۶- توزیع ضمیر انتزاعی

۱-۴-۶- بررسی داده‌ها

۲-۴-۶- ضمیر انتزاعی و گروه‌های اسمی آشکار

۵-۶- نظریهٔ ضمیر انتزاعی: ضمیر انتزاعی نباید تحت حاکمیت باشد.

۶-۶- سایر بندهای ناخودایستا و ضمیر انتزاعی

۷-۶- ویژگی‌های ساخت‌های نظارتی

۱-۷-۶- نظارت اجباری و نظارت اختیاری

۲-۷-۶- نظارت فاعلی و نظارت مفعولی

۳-۷-۶- سازه‌فرمانی و نظارت اجباری

۴-۷-۶- ویژگی‌های ناظر: ناظر باید موضوع باشد.

۸-۶- الگوهای نظارت

۱-۸-۶- ضمیر انتزاعی در بندهای متممی

۲-۸-۶- نظارت و مجهول‌سازی

۳-۸-۶- ضمیر انتزاعی در بندهای افزوده

۴-۸-۶- ضمیر انتزاعی در بندهای فاعلی

۹-۶- آیا نظارت اجباری، مشخصهٔ واژگانی است؟

۱۰-۶- جمع‌بندی

تمرین

فصل هفتم حرکت گروه اسمی

۱-۷- مقدمه

۲-۷- حرکت پرسشی

۱-۲-۷- انواع جملهٔ پرسشی

۱-۱-۲-۷- پرسشی‌های بلی/خیر

۲-۱-۲-۷- پرسشی‌های پژواکی

۳-۱-۲-۷- پرسشی‌های دارای پرسشواژه

۳-۷- بازنمایی نحوی

۴-۷- حرکت گروه اسمی

۱-۴-۷- ساخت مجهول

۲-۴-۷- ساخت‌های ارتقایی

۵-۷- رد حاصل از حرکت گروه اسمی

۱-۵-۷- نظریهٔ تتا

۲-۵-۷- اصل فرافکنی گسترده

۳-۵-۷- روابط محلی

۶-۷- ویژگی‌های حرکت گروه اسمی

۷-۷- سازه‌فرمانی

۸-۷- صفت‌های ارتقایی

۹-۷- تعمیم بورزیو

۱۰-۷- آزمون تعمیم بورزیو بر فعل‌های تک‌ظرفیتی در زبان انگلیسی

۱-۱۰-۷- محمول‌های ارتقایی

۲-۱۰-۷- جفت‌های کُنایی- سببی

۱۱-۷- سطوح بازنمایی و اصول دستور

۱-۱۱-۷- اصل حفظ ساختار

۲-۱۱-۷- معیار تتا

۳-۱۱-۷- اصل فرافکنی گسترده

۴-۱۱-۷- صافی حالت

۵-۱۱-۷- نظریه مرجع‌گزینی

۱۲-۷- ترکیب مشخصه‌ای رد

۱۳-۷- حرکت و زنجیره‌ها

۱۴-۷- فرضیه فاعل در درون گروه فعلی

۱۵-۷- جمع‌بندی

تمرین

فصل هشتم: حرکت پرسشی

۱-۸- مقدمه

۲-۸- انواع حرکت پرسشی

۳-۸- محل فرود سازه در حرکت پرسشی

۴-۸- حرکت گروه‌های نحوی: حرکت موضوع یا حرکت غیرموضوع؟

۵-۸- رد پرسشی

۱-۵-۸- رد موضوع

۲-۵-۸- رد افزوده

۶-۸- حرکت فاعل

۷-۸- صافی که- رد

۸-۸- محدودیت‌های ناظر بر حرکت پرسشی

۸-۸-۱- صافی متمم‌نمای دوبار پر شده

۸-۸-۲- نظریهٔ جدید

۸-۸-۲-۱- شرط همجواری

۸-۸-۲-۲- شرط جزیره‌ها

۸-۹- فک اضافه: حرکت و کپی؟

۸-۱۰- بند موصولی

۸-۱۰-۱- بند موصولی و حرکت پرسشی

۸-۱۰-۲- بندهای موصولی و ضمائر تکراری

۸-۱۱- شرط همجواری و حرکت گروه اسمی

۸-۱۲- نظریهٔ مرجع‌گزینی و حرکت پرسشی

۸-۱۲-۱- رده‌شناسی گروه اسمی

۸-۱۲-۲- عبور

۸-۱۳- حرکت به سمت راست در انگلیسی

۸-۱۳-۱- حرکت از درون گروه اسمی سنگین

۸-۱۳-۲- خروج گروه حرف اضافه‌ای از درون گروه اسمی

۸-۱۴- جمع‌بندی

تمرین

فصل نهم مقوله‌های تهی

۹-۱- مقدمه

۹-۲- نگاهی دوباره به مقوله‌های تهی

۹-۳- اصل همجواری و اصل مقولهٔ تهی

۹-۴- چند مسئله

۹-۴-۱- حرکت افزوده و اصل مقوله تهی

۹-۴-۲- حرکت فاعل

۹-۵- فاعل های نا آشکار: پارامتر ضمیراندازی

۹-۶- مرجع نا آشکار حرکت پرسشی

۹-۶-۱- بندهای موصولی

۹-۶-۲- موصولی سازی فاعل

۹-۷- عملگر تهی در بندهای مصدری

۹-۷-۱- بندهای موصولی مصدری

۹-۷-۲- بندهای افزوده ی مصدری

۹-۷-۳- اصل (ج) و مرجع گزینی عملگر

۹-۴- خلاءهای وابسته

۹-۴-۱- نظریه ضمیر انتزاعی

۹-۴-۲- خلاءهای وابسته، رد هستند.

۹-۵- جمع بندی

تمرین

فصل دهم صورت منطقی

۱۰-۱- مقدمه

۱۰-۲- تعبیر معنایی کمیت نماها

۱۰-۲-۱- مفاهیم منطقی در دستور زایشی

۱۰-۲-۲- حرکت کمیت نماها و صورت منطقی

۱۰-۳- حرکت پرسشی در صورت منطقی

۱۰-۳-۱- پرسشواژه در حکم عملگر

۱۰-۳-۲- ارتقاء پرسشی

۱۰-۴- حرکت پرشی چندگانه

۱۰-۴-۱- در زبان انگلیسی

۱۰-۴-۲- در زبانهای دارای حرکت پرشی چندگانه

۱۰-۵- اصل تعلل در مقابل

اصل زود هنگامی

۱۰-۶- مروری بر خلاءهای وابسته

۱۰-۷- اصل مقولۀ تهی

۱۰-۷-۱- عدم تقارن در حرکت فاعل- مفعول و اصل مقولۀ تهی

۱۰-۷-۲- موضوع در مقابل غیرموضوع و اصل مقولۀ تهی

۱۰-۷-۳- عدم تقارن در حرکت فاعل- مفعول و عملگرها

۱۰-۸- اعمال اصل مقولۀ تهی

۱۰-۸-۱- اثرات که- رد

۱۰-۸-۲- دو فرض

۱۰-۸-۲-۱- فرض اول: سطح نشانه گذاری گاما

۱۰-۸-۲-۲- فرض دوم: حذف در صورت منطقی

۱۰-۸-۲-۳- اعمال پیشنهاد

۱۰-۹- ردّهای میانی و اصل مقولۀ تهی

۱۰-۹-۱- مشکل

۱۰-۹-۲- ردّهای میانی و حاکمیت مرجع

۱۰-۹-۳- ردّهای میانی باید تحت حاکمیت مرجع باشند

۱۰-۱۰- بازسازی

۱۰-۱۰-۱- نظریۀ مرجع گزینی و بازسازی

۱۰-۱۰-۲- پیشایندسازی گروه فعلی و بازسازی

۳-۱۰-۱۰- بازسازی و اصطلاحات

۱۱-۱۰- تعامل سیطره معنایی میان عملگرهای پرسشی و کمیت‌نماها

۱-۱۱-۱۰- کمیت‌نماها و افزودگی به گروه فعلی

۲-۱۱-۱۰- بازسازی سیطره معنایی

۱۲-۱۰- جایگزینی پوچ‌واژه و تعبیر کامل

۱۳-۱۰- جمع‌بندی

تمرین

فصل یازدهم موانع

۱-۱۱- مقدمه

۲-۱۱- فرافکن بیشینه: شفاف یا مات؟

۱-۲-۱۱- بند مصدری

۲-۲-۱۱- بند خودایستا

۳-۲-۱۱- گروه متمم‌نمای شفاف

۴-۲-۱۱- بند کوچک شفاف

۵-۲-۱۱- بند کوچک مات

۶-۲-۱۱- گروه متمم‌نمای مات

۷-۲-۱۱- نتیجه‌گیری: فرافکن بیشینه می‌تواند مانع باشد یا نباشد.

۳-۱۱- تعریف موانع

۱-۳-۱۱- نشانه‌گذاری L

۲-۳-۱۱- توارث

۴-۱۱- یکپارچه‌سازی حاکمیت و همجواری

۱-۴-۱۱- همجواری و موانع

۲-۴-۱۱- حرکت و افزودگی

۱-۲-۴-۱۱- حرکت مسافت کوتاه و حرکت مسافت طولانی

۲-۲-۴-۱۱- افزودگی گروه فعلی

۱-۲-۲-۴-۱۱- جابه‌جایی گروه اسمی سنگین

۲-۲-۲-۴-۱۱- افزودگی گروه فعلی و ارتقاء کمیت‌نما

۳-۲-۲-۴-۱۱- افزودگی گروه فعلی و حرکت پرسشی

۳-۴-۱۱- نقض شرط جزیره‌ها

۵-۱۱- اصل مقولۀ تهی و موانع

۱-۵-۱۱- درجه‌ی دستوری بودن: همجواری و اصل مقولۀ تهی

۱-۱-۵-۱۱- مثال اول: خروج از بند موصولی

۲-۱-۵-۱۱- مثال دوم: خروج از افزوده

۳-۱-۵-۱۱- مثال سوم: خروج از بند فاعلی

۲-۵-۱۱- خروج از بندهای متممی

۳-۵-۱۱- خروج: جمع‌بندی

۶-۱۱- بررسی داده‌های بیشتر

۱-۶-۱۱- فاعل و فرضیۀ حرکت تهی

۲-۶-۱۱- بندهای متمم اسم

۷-۱۱- زنجیره‌های موضوع

۸-۱۱- جمع‌بندی

تمرین

فصل دوازدهم پایان‌بندی نظریۀ حاکمیت و مرجع‌گزینی

۱-۱۲- مقدمه

۲-۱۲- حرکت هسته در انگلیسی

۳-۱۲- فرضیۀ گروه تصریف گسسته

۱۲-۴- فرافکن‌های نقشی و حوزه‌ی بند

۱۲-۵- حرکت هسته و اصل مقولۀ تهی

۱۲-۶- مقوله‌های نقشی و فرافکن اسم: فرضیۀ گروه حرف تعریف

۱۲-۷- فرافکنی گسترده

۱۲-۸- جمع‌بندی

تمرین

فصل سیزدهم کمینگی نسبی

۱۳-۱- مقدمه

۱۳-۲- مفهوم محلی بودن در نحو: چند مثال

۱۳-۲-۱- حاکمیت هسته و مفهوم محلی بودن

۱۳-۲-۲- حرکت موضوع و مفهوم محلی بودن

۱۳-۲-۳- حرکت پرسشی افزوده‌ها و مفهوم محلی بودن

۱۳-۲-۴- خلاصه: روابط محلی و تداخل‌ها

۱۳-۳- بحث‌های بیشتر

۱۳-۳-۱- نفی و کمینگی نسبی

۱۳-۳-۲- متمم‌های غیرارجاعی

۱۳-۳-۳- پاره‌اصطلاحات

۱۳-۳-۴- موضوع‌ها

۱۳-۴- اصل مقولۀ تهی

۱۳-۴-۱- برخی مسائل

۱۳-۴-۱-۱- اصل مقولۀ تهی گسسته: حاکمیت تتا یا

حاکمیت مرجع؟

۱۳-۴-۱-۲- خروج فاعل و اثرات که- رد

۱-۲-۱-۱۳-۴- حاکمیت هسته و حاکمیت مرجع

۱-۲-۲-۱۳-۴- زنجیره‌های گسترده و حاکمیت مرجع

۱-۲-۳-۱۳-۴- هسته متمم‌نمای آشکار و هسته متمم‌نمای

پنهان

۱-۲-۴-۱۳-۴- حرکت افزوده و اثرات که-رد

۱-۳-۱-۱۳-۴- افزوده‌ها و کمینگی نسبی

۱-۳-۲-۱۳-۴- صورت‌بندی جدید اصل مقوله تهی

۱-۳-۴-۲- ۱- مجوز صوری و تعیین هویت

۱-۳-۴-۲- ۲- مجوز صوری: حاکمیت هسته

۱-۳-۴-۳- تعیین هویت

۱-۳-۴-۳-۱- حاکمیت تتا یا حاکمیت مرجع

۱-۳-۴-۳-۲- نمایه‌های ارجاعی

۱-۳-۴-۳-۳- اصل مقوله تهی به مثابه شرط مجوز صوری

۱-۳-۴-۴- زنجیره‌های موضوع

۱۳-۵- دیگر مشکلات

۱-۳-۵-۱- حرکت مسافت طولانی هسته

۱۳-۶- جایگاه موضوع و جایگاه غیرموضوع

۱-۳-۶-۱- مقدمه

۱-۳-۶-۲- جایگاه بنیادی فاعل، جایگاه موضوع است.

۱-۳-۶-۳- جایگاه‌های موضوع

۱-۳-۶-۴- جایگاه‌های غیرموضوع

۱-۳-۶-۵- نتیجه‌گیری

۱۳-۷- جمع‌بندی

تمرین

فصل چهاردهم برنامهٔ کمینه گرا

۱۴-۱- مقدمه

۱۴-۲- ساخت جمله در برنامهٔ کمینه گرا

۱۴-۳- مشخصه‌ها در برنامهٔ کمینه گرا

۱۴-۴- سازه فرمانی در برنامهٔ کمینه گرا

۱۴-۵- فعل‌های دومفعولی در برنامهٔ کمینه گرا (گروه فعلی دولایه)

۱۴-۶- نظریهٔ حالت در برنامهٔ کمینه گرا

۱۴-۷- مرجع‌گزینی در برنامهٔ کمینه گرا

۱۴-۸- ساخت سازه‌ای بی‌برچسب

۱۴-۹- نظریهٔ فازها

فصل اول

زیربنای نظری دستور زایشی

نظریهٔ اصل‌ها و پارامترها